

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ-ВАРНА

КНИГА IX (XXIV)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
DE VARNA

TOME IX (XXIV)

1973

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

СРЕДНОВЕКОВНАТА КРЕПОСТ КАЛИАКРА ПРЕЗ XIII — СРЕДАТА НА XV в.

ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ

В памет на Вл. Владимиров

Крепостта Калиакра, която се намира в южната част на най-издадения в западното черноморско крайбрежие едноименен нос, от 1965 г. насам системно се проучва в археологическо отношение. Предварителните съобщения¹ за провежданите тук археологически разкопки под ръководството на Г. Джингов и публикацията на някои от намерените паметници² дават възможност да се разбере, че тази крепост е била важен център както през античността, така и през средновековието. Това в голяма степен обуславя интереса към нейната история, който напоследък бе изразен в няколко изследвания.³ Задачата на настоящата статия се състои в проследяване на историята на крепостта Калиакра в периода втората половина на XIII в. — средата на XV в. въз основа предимно на писмени исторически свидетелства, редица от които са останали извън полезрението на досегашните изследвачи.

¹ Г. Джингов, Единадесета археологическа отчетна конференция, Археология, VIII, 3, 1966, стр. 61; В. Найденова, XII отчетна археологическа конференция, пак там, IX, 3, 1967, стр. 73; А. Балканска, XIII национална конференция на археолозите в България, пак там, X, 3, 1968, стр. 54; К. Кънчев, XIV национална археологическа конференция в гр. Силистра, пак там, XI, 3, 1969, стр. 81; П. Гатев, XV национална археологическа конференция, пак там, XII, 3, 1970, стр. 81; В. Вълкова-Нешева и В. Божилова, XVI национална археологическа конференция, пак там, XIII, 4, 1971, стр. 76—77; М. Петров и Ив. Божилов, Шестнадесета национална археологическа конференция, ИПр, XXVII, 4, 1971, стр. 152.

² Л. Бобчева, Колективна находка от средновековни монети и накити от нос Калиакра, ИНМВ, III (XVIII), 1967, стр. 223—226; Т. Герасимов, Медни монети на деспот Добротица — владетел на Карвунската земя, Археология, X, 3, 1968, стр. 10—12; Л. Бобчева, Калиакра през елинистическата епоха, Музеи и паметници на културата, X, 2, 1970, стр. 15—16; Г. Кузманов, Раннохристиянска гробница на нос Калиакра, пак там, XI, 2, 1971, стр. 6—8; Г. Джингов, Средновековна църква в Калиакра, ИАИ, XXXIII, 1972, стр. 315—323.

³ Г. Китов, Калиакра през античността и средновековието, ч. I, ГСУ ФИФ, LXIV, 3, 1970, стр. 3—21; Г. Джингов, Калиакра, С., 1971; *idem*, Kaliakra and the Feudal Bulgarian Principality in Dobrudja, Résumés — Communications du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6—12 septembre 1971, p. 13—15. Обзор на по-старата литература вж. у Г. Китов, *цит. съч.*, стр. 4—7, гдето има редица непълноти.

За разглеждания период най-ранните упоменавания на името на крепостта Калиакра се срещат в две карти, съставени през втората половина на XIII в.: анонимната карта от Пиза (*caliasre*) и картата на Кариняно (*caliasla*).⁴ Това свидетелствува, че тогава венецианските и генуезките кораби са използвали пристанището на Калиакра и самата крепост е била една от посещаваните от италианските търговци места.

В географските карти от XIV в. най-често срещаната форма на името на крепостта е *caliasra* (*calliasra*). Тя е засвидетелствувана във флорентинския (1313 г.), парижкия (1313 г.), виенския (1318 г.) и венецианския (1318 г.) препис на картата на Пиетро Висконти,⁵ в анонимна морска карта от XIV в.,⁶ в картата към труда на венецианеца Марино Сануто Торсело «Книга за тайните на кръстоносците» (1320 г.)⁷ и др. Докато в картата на каталонския космограф Анджелино Дулсерт (1339 г.), картата на братя Пицигани (1367 г.)⁸ и каталанската карта от 1400 г. се среща формата *caiasra*, то в Каталонския атлас от 1375 г.⁹ тя е видоизменена в *caiasri*.

Проучването на част от морските карти и атласи, направено от румънския изследовател Н. Гръмадъ, показва, че в тях през периода XIV—XVI в. името на крепостта Калиакра е засвидетелствувано в най-различни форми. Отклоненията от правилната форма *caliasra* (*calliasra*) са следните: *caliasla*, *caiasra*, *caiasara*, *calliagra*, *caiacri*, *cagaca(ra)*, *chagliachra*, *chaliacra*, *taiacra*, *taraca*, *caiacea*, *gaiacra*, *taiasca*, *caliacri*, *caracra*, *taiacea*, *tayasca*, *caiascha*, *tayaceya*, *caliasca*, *tayacrya*, *lagacea*, *taiascia*, *tuxata*.¹⁰ Независимо от това голямо разнообразие на формите на името на крепостта Калиакра, което в повечето случаи се дължи на грешки от страна на съставителите на картите или атласите, поставянето на името в тях на мястото на разглежданата крепост дава възможност да се разбере, че става дума именно за нея. Напълно възможно е бъдещите проучвания на други средновековни карти и атласи да поднесе някои нови форми на името Калиакра.

Обстоятелството, че по-голямата част от западноевропейските картографи през периода XIII—XVI в. са отбелязали Калиакра в своите карти и световни атласи, свидетелствува за нейната важност и значение в историята на Причерноморската област през средновековието и по-специално през разглеждания период.

Писмените исторически свидетелства показват, че ролята на Калиакра значително нараства през втората половина на XIV в., когато тя ста-

⁴ N. Grămadă, *Vicina* (Isvoare cartografice. Origine numelui. Identificarea oraşului), *Codrul Cosminului*, I, 1924, p. 438; i d e m, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del medio evo* (Contribuzione alla topografia storica della Dobrogea), *Ephemeris Dacoromana*, IV, 1930, p. 223.

⁵ N. Grămadă, *Vicina* . . . , p. 439—440; i d e m, *La Scizia Minore* . . . , p. 220.

⁶ I d e m, *La Scizia Minore* . . . , p. 224.

⁷ I d e m, *Vicina* . . . , p. 440—441.

⁸ I b i d e m, p. 443.

⁹ N. Grămadă, *La Scizia Minore* . . . , p. 223.

¹⁰ I b i d e m, p. 234—235. Интересната форма на името на Калиакра — *Chagliachra*, — засвидетелствувана в мапамондула на Фра Мауро от 1459 г., заслужава особено внимание — вж. T. Gasparini-Lerogase, *Il Mappamondo di Fra Mauro*, Venezia, 1956, pl. XXXV, p. 48, Nr 348. От вниманието на Гръмадъ е убягнала формата *chalachar*, която се среща в една военна карта от края на XIV в., чиито данни ще бъдат по-подробно разгледани в изложението на настоящата статия — вж. V. Beševliev, *Eine Militärkarte der Balkanhalbinsel aus den letzten Jahren des 14. Jahrhunderts*, *Linguistique balkanique*, VII, 2, 1963, S. 42.

ва столнина на отцепилото се от българската централна власт самостоятелно Добруджанско деспотство.¹¹ Причерноморската област на север от Варна и част от Добруджа са се отцепили от българската държава и са се обособили като самостоятелно феодално владение през 40-те години на XIV в. Това владение, начело на което застанал архонт Балик, първоначално имало за свой политически център крепостта Карвуна (*Μπαλίκαν τὴν τοῦ Καρβωνᾶ ἀρχόντα*). През есента на 1346 г. архонт Балик оказал военна помощ на цариградската императрица Анна Савойска в борбата ѝ срещу претендента за византийския трон Йоан Кантакузин; той изпратил в Цариград отряд от 1000 избрани войници, предводителствувани от братята му Теодор и Добротица.¹²

Когато управлението на самостоятелното владение било поето от Добротица (това не може точно да бъде хронологизирано, но за *terminus ante quem* трябва да се смята 1366 г.), столнината е била преместена от Карвуна в Калиакра. Причините за това трябва да се търсят в подобното географско и стратегическо положение на Калиакра, в нарастването на ролята ѝ като средище на търговията и в териториалното разширение на самостоятелното владение за сметка на земи, разположени на север от Карвуна. Новият владетел носел високата титла деспот, която по всяка вероятност е получил от Цариград, а не от търновския цар Иван-Александър (1331—1371).¹³

Интересни и важни сведения за политическата история на крепостта Калиакра като столнина на Добруджанското деспотство се съдържат в сметководната книга на касиера на граф Амедей VI Савойски — Антоний Барбериус. Засега те са използвани само частично в научното дирене.

По време на похода си срещу българското черноморско крайбрежие, който целял да накара търновския цар Иван-Александър да пропусне да мине през неговите земи задържания във Видин византийски император Йоан V Палеолог (1341—1391), войските на граф Амедей VI Савойски успели да превземат последователно в промеждутъка 17—21 октомври 1366 г. българските причерноморски градове Ахтопол, Созопол, Скафида, Анхиало (Поморие) и Месемврия (Несебър). На 25 октомври 1366 г. те обсадили и Варна. Но тъй като обсадата на тази изключително добре укрепена и отбранявана крепост се затегнала, савойският граф скоро се принудил да поведе дипломатически преговори както с търновския цар Иван-Александър, така и с добруджанския деспот Добротица.¹⁴

Първото пратеничество на Амедей VI Савойски до деспот Добротица

¹¹ От многобройните изследвания и изложения върху неговата история вж. това на П. М у т а ф ч и е в, Добруджа в миналото (Съчинения, т. IV, София, 1974, стр. 37 и сл.) и това в наскоро излязлата книга на Ş t. Ş t e f ă n e s c u ş i I. B a r n e a, Din istoria Dobrogei, III, Bucureşti, 1971, p. 346 sq.; вж. острата критика върху нея на И в. Б о ж и л о в и В. Г ю з е л е в в ИПр, XXVIII, 3, 1972, стр. 115—125.

¹² I o a n n i s C a n t a c u z e n i Historiarum libri IV, ed. Bonn., II, 1831, p. 584—585. V. B e š e v l i e v, Zwei Bemerkungen zur historischen Geographie Nordostbulgariens, Studia balcanica, I, Sofia, 1970, S. 75—78, смята, че Карвуна е наименование на област, а не на град. Неговото гледище е убедително и аргументирано. Авторът на настоящата статия си запазва правото да вземе отношение към него в друга работа.

¹³ Б. Ф е р ј а н ч и њ, Деспоти у Византији и јужнословенски земљама, Београд, 1960, стр. 152.

¹⁴ Вж. Л. В. Г о р и н а, Походът на граф Амедей VI Савойски против България през 1366—1367 г., ИПр, XXVI, 6, 1970, стр. 71—76; С т. Н е д е в, Походът на граф Амедей VI до Цариград и нашето Черноморие през 1366—1367 г., ВИСБ, XL, 5, 1971, стр. 53—56.

било от 9 ноември 1366 г. Тогава при последния (по всяка вероятност в столицата на деспотството му) бил изпратен някакъв грък (*cuidam homini greco misso per Dominum ad Desbrodiczam despotum*).¹⁵ На 11 ноември венецианецът Пауло, преводач на графа, закупил във Варна три листа хартия и едно шише мастило за писмата, които неговият господар възнамерявал да изпрати (*pro precio trium quaternorum papiri et unius buticule encostri emptorum apud Vernam pro literis Domini faciendis*).¹⁶ Още същия ден някакъв грък написал на два листа на гръцки в писмото онова, което граф Амедей VI Савойски искал от деспот Добротица (*cuidam greco qui duabus vicibus scripserat in literis grecis quedam que Dominus mandauerat Desbrodice despoto*).¹⁷ Посланието на графа до деспот Добротица било отнесено от Миньон, официалния пратеник на Амедей VI Савойски, който за целта наел една лодка край Варна и с нея отплавал за столицата на Добруджанското деспотство Калиакра. (*Librauit eidem Migniono, quos soluerat ante Vernam pro locagio unius barge supra quam missus fuit per Dominum apud Cailliaberia versus Domburdiz, iij ducatos auri*).¹⁸ Ако първото пратеничество до Калиакра на граф Амедей VI Савойски е имало неофициален характер и е целяло по-скоро опипване на почвата, второто може да бъде смятано като официален дипломатически контакт, извършен с всичките необходими формалности.

На 18 ноември 1366 г. граф Амедей VI Савойски съобразно с искането на цар Иван-Александър снел обсадата на Варна и се установил трайно в Месемврия.¹⁹ Този град той превърнал в свое седалище по време на похода си срещу българското черноморско крайбрежие.

На 29 ноември 1366 г. в Месемврия пристигнал някакъв оръженосец на деспот Добротица, който по нареждане на графа бил щедро възнаграден с 30 златни перпера с месемврийско тегло — изглежда, заради добрите вести, които донесъл. (*Librauit ibidem dicta die, de mandato Domini, relatione domini Guillelmi de Grandissono, manu Johannis de Chales, cuidam scutififero dicti Domburdicz, ex dono sibi facto per Dominum, XXX parperos auri, dicti ponderis*).²⁰ Същия ден граф Амедей Савойски изпратил в Калиакра при деспот Добротица свой пратеник, чието име не се споменава в сметководната книга на Антоний Барбериус, но се отбелязва, че вместо него парите били получени на ръка от преводача на графа венецианеца Пауло. (*Librauit ibidem dicta die, de mandato Domini, manu dicti Pauli, cuidam puncio misso per Dominum apud Calliatra versus Domburdiz, X parperos auri dicti ponderis*).²¹ Тогава отделно от този пратеник бил изпратен до Видин рицарят Тревернейс заедно с един преводач при намиращия се там византийски император Йоан V Палеолог.²² За да избягнат контакта със земите на търновския цар, те тръгнали по море през столицата на Добруджанското деспотство. По неизвестни причини деспот

¹⁵ *Computus Antonii Barberii* (F. Bollati di Saint-Pierre, *Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI*, Biblioteca storica italiana VI, Torino, 1900, § 326, p. 88).

¹⁶ *Ibidem*, § 331, p. 89.

¹⁷ *Ibidem*, § 332, p. 89.

¹⁸ *Ibidem*, § 877, p. 194—195.

¹⁹ *Ibidem*, § 345, p. 91.

²⁰ *Ibidem*, § 363, p. 94—95.

²¹ *Ibidem*, § 360, p. 94.

²² *Ibidem*, § 361, p. 94.

Добротица задържал в Калиакра в продължение на 29 дни Тревернейс, неговия преводач и придружаващите ги двама балистерии. Тук те дочакали пристигането на византийския император и, изглежда, заедно с него на 28 декември 1366 г. пристигнали в Месемврия. (*Librauit ibidem, de mandato Domini, dicto Treuerneis, in quibus Dominus eidem tenebatur pro expensis suis et unius truchimandi factis apud Caliatra viginti nouen diebus, ubi missi fuerunt per Dominum pro adventu domini Imperatoris Constantinopolis, inclusis quatuor florenis datis per ipsum duobus balisteriis qui iuerunt cum eodem de mandato Domini, XVj florenos boni ponderis.*)²³

Сведенията от сметководната книга на Антоний Барбериус, колкото епизодични и откъслечни да са, сочат, че по време на похода на граф Амедей VI Савойски срещу България значението на Калиакра като политически център чувствително е нараснало. Столицата на Добруджанското деспотство станала заедно с Варна най-крупното средище в земите, заключени между Балкана и Долния Дунав. Свидетелство за това са и откритите при разкопките на Калиакра две медни монети, сечени от деспот Добротица. Според сполучливата и находчива интерпретация на Т. Герасимов на лицевата им страна се чете гръцката буква Δ = Δεσπότης, а на опаката Τ = Τοπρωτίτζας и съкращението ΚΑΑΚ = Καλιάκρα.²⁴

През 1369 г. търновският цар Иван-Александър отстъпил на деспот Добротица причерноморските крепости Варна, Емона и Козяк заради помощта, която последният му оказал при отвоюването на Видинското царство на Иван Срацимир (1355—1396) от унгарското владичество, установено тук през май 1365 г.²⁵ Това довело до териториално разширение на юг. Добруджанското деспотство оттогава започнало да граничи с Византийската империя, която през 1367 г. влязла във владение на причерноморските градове Месемврия, Анхиало, Скафида, Созопол и Ахтопол.

По всяка вероятност непосредствено след смъртта на деспот Добротица (1385 г.) наследилият го на престола негов син деспот Иванко преместил столицата на деспотството от Калиакра във Варна. Това гледище се подкрепя от едно сведение на турския хронист Мехмед Нешри (XV—XVI в.). Като разказва за похода на великия везир Али паша срещу България през 1388 г., между другото той съобщава, че един турски отряд се опитал да превземе Варна: «Разказва се, че синът на Добротица (Dobgu-sa oğlu) имал една укрепена крепост, именувана Варна, която бил превърнал в столица.»²⁶ Това сведение изключва възможността Варна да е станала столица на Добруджанското деспотство в периода 1369—1385 г. Едно от важните съображения за преместването на столицата тъкмо тук (успоредно с това, че варненската крепост е била добре укрепена) е, че градът е бил църковен център и седалище на митрополията, в диоцеза на която са влизали земите на деспотството.

Тъй като Калиакра е била най-продължително време столица на

²³ *Ibidem*, § 387, p. 99.

²⁴ Т. Герасимов, цит. съч., стр. 10—11.

²⁵ К. Иречек, История на българите. Поправки и добавки, С., 1939, стр. 244—245. Вж. подробно и аргументирано изследване по повдигнатия въпрос у В. Гюзелев, Очерк върху историята на град Несебър в периода 1352—1453, ГСУ ФИФ, LXIV, 3, 1970, стр. 65—66.

²⁶ Г. Елезовић, Огледало света или историја Мехмеда Нешрије, I, Београд, 1957, стр. 40—41.

Добруджанското деспотство (около 30 години), като такава тя е изглеждала в съзнанието на населението дълго време. За това свидетелствува в своя пътепис, написан през 1427 г., немският рицар Йохан Шилтбергер, участник в битката при Никопол (25 септември 1396 г.): «Аз бях в три страни, които и трите се казват България. Първата България лежи там, където се преминава от Унгария през Железни врата, и столицата ѝ се казва Видин. Другата България лежи срещу Влашко и столицата ѝ се казва Търново. Третата България лежи, където Дунав се влива в морето; столицата ѝ се казва Калиакра.» (*Das drit pulgery, das ligt da die tunow in das mer flust; die hopstat haist kallacerca.*)²⁷

След пълното поражение, което неговите войски претърпели в споменатата битка при Никопол от турците, унгарският крал Сигизмунд успял да се спаси, като избягал с кораб по Дунава. Един документ на кратко разкрива одисеята на неговото бягство. В едно свое решение от 25 януари 1397 г. венецианският сенат постановил, че трябва да се отговори на пристигналото пратеничество на унгарския крал Сигизмунд, който успял с венециански кораб да се добере от Никопол до Цариград и оттам да отпътува за родината си. Унгарските пратеници разказали достоверни факти за премеждията и пребиваването на своя крал «в Ликостомо, Калиакра и Цариград». (*Ad aliam partem dicte sue ambasiatē qua narrant distincte et seriose provisiones factas per ipsum serenissimum regem in Licostomo, Chaliachera et in Constantinopoli.*)²⁸ В чии ръце тогава се е намирала крепостта Калиакра, въз основа на това сведение не може със сигурност да бъде установено.

Обикновено се приема, че непосредствено след Търновското царство през 1393 г. турците са завладели и Добруджанското деспотство.²⁹ Преки свидетелства за това събитие липсват. Но че в периода 1393—1402 г. крепостта Калиакра се е намирала в турски ръце, отчасти свидетелствува намерената при разкопките колективна монетна находка, която съдържа 80 сребърни акчета от Баязид I (1389—1402), сечени през 1390 г., и 1 сръбски грош на Стефан III Урош (1355—1371).³⁰ Издателката на тази находка Л. Бобчева логично предполага, че съкровището е било укрито по време на завладяването на Калиакра от турците през 90-те години на XIV в. Според нея, «наличието на турски акчета в находката се обяснява с обстоятелството, че турските монети са били в обръщение в нашите земи още преди пълното им завладяване».³¹

Във връзка с изясняване на въпроса, кога Калиакра за пръв път е била завладяна от турците, интересни данни предлага една военна карта на Балканския полуостров, съставена според В. Бешевлиев в периода 1394—1396 г. (преди похода на унгарския крал Сигизмунд и за нуждите на последния). Тя принадлежи към така наречените рисуван

²⁷ *Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427, zum ersten Mal nach der gleichzeitigen Heidelesberger Handschrift herausgegeben und erläutert von K. Fr. Neumann, München, 1859, S. 93; вж. и българският превод — Ханс Шилтбергер, Пътепис, С., 1971, стр. 84.*

²⁸ *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, IV, 1874, Nr DXLVIII, p. 399; F. Thiriet, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie, I (1329—1399), Paris, 1958, Nr 923, p. 215—216.*

²⁹ История на България, I, С., 1961², стр. 244. По-иначе е разгледан въпросът у *Șt. Ștefănescu și I. Vagnea, op. cit., p. 364—365.*

³⁰ Л. Бобчева, Колективна находка..., стр. 223.

³¹ Пак там, стр. 226.

карти и в нея срещаме засега единствено известното изображение на крепостните стени на Калиакра. На тази карта върху крепостните стени на Видин, владян все още от цар Иван Срацимир, е изобразено знаме с християнски кръст. Липсата на християнския кръст на крепостните стени на Никопол, Търново и Калиакра е доказателство, че тези градове са били вече владение на турците.³² Ако за Никопол и Търново това се потвърждава от писмените извори, то за Калиакра разглежданата карта засега е надеждно доказателство, че тази крепост е била завладяна в периода 1393—1394 г.

Както това личи от някои исторически извори, походът на унгарския крал Сигизмунд през есента на 1396 г. в България е бил съпроводен с масово надигане на българското население срещу турското владичество.³³ Напълно възможно е тогава Добруджа и Калиакра да са добили временно освобождение. Обстоятелството, че през септември-октомври 1397 г. турският султан Баязид отново бил принуден да установи своето владичество над Добруджа,³⁴ до известна степен подкрепя изразеното предположение.

В един списък на руските градове, поместен в руски летописи и сборници от XV—XVII в., но съставен по всяка вероятност към края на XIV в. (не по-рано от 1387 г.),³⁵ при изброяването на българските и влашките градове се среща и името на крепостта Калиакра. В него по значимост тя е поставена редом с Бдин (Видин), Търново, Дръстър (Си-листра), Дичин (Вичина), Килия, Варна и Каварна: «На Дунаи, Видичев град, с седми стенах каменных, Мдин [Бдин]. И об ону страну Дунаа. Тернов, ту лежить святаа Пятница. А по Дунаю, Дрествин [Дръстър]. Дичин, Килия. А на устье Дунаа, Новое село. А к о л я к р а [в други преписи — А к о л я т р я]. На море, Карна [Варна]. Каварна. А на сеи стороне Дунаа. На устье Днестра под морем, Бельгород. Черн, Яськый торг на Пруте реце. Романов торг на Молдове. Немечь в горах. Карочюнов камень. Сочява. Серст. Баня. Чечюнь. Коломыя. Городок на черемоше. На Днестре Хотень. А се болгарский и волоский гради.»³⁶ Интересно е да се отбележи, че анонимният руски съставител на този списък е определил всички градове, които се намират на юг от Дунава и неговите устия, като български, а като влашки — намиращите се на север от Дунава, в Молдова. В това отношение той не се различава от всички съвременни нему автори — едно показателно единодушие.

Както вече бе отбелязано, през септември-октомври 1397 г. турците повторно покорили земите на бившето Добруджанско деспотство, включително и неговата столица Калиакра. Като се възползвал от политическата криза и вътрешните междусобици в Османската империя, настъпили след битката при Анкара (20 юли 1402 г.), влашкият воевода Мирчо Стари (1387—1418) през 1404 г. включил в своите владения До-

³² V. Beševliev, *Eine Militärkarte...*, S. 46 ff.

³³ П. Ников, *Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци*, ИИД, VII—VIII, 1928, стр. 99—101; Д. Ангелов, *Борбите на българския народ против османската власт през първата половина на XV в. и походите на Владислав Варненчик*, сб. *Варна 1444*, С., 1969, стр. 14—15.

³⁴ Șt. Ștefănescu și I. Vagnea, *op. cit.*, p. 367—368.

³⁵ М. Тихомиров, «Список городов дальних и ближних», *Исторические записки*, 40, 1952, стр. 216—217.

³⁶ Пак там, стр. 223. Текстът е по Новгородската летопис от XV в.

бруджа със Силистра и някои други градове,³⁷ между които и Калиакра,

В пределите на Мирчовото княжество Добруджа и Калиакра са били в периода 1404—1417 г. От този период е запазен един крайно интересен и почти неизползван документ. Става дума за публикувания преди 65 години от Сп. Ламброс спогодбен акт за покупко-продажба, сключен на 28 март 1412 г.³⁸ в самата Калиакра. Актът е написан на лош гръцки език и съдържа доста граматически и правописни грешки. От него се узнава, че Калиакра и подчинената ѝ област са били поставени под управлението на влашкия логотет Балдуин (*εἰς τὸ χωρίον τοῦ Βαλδουβείνου τοῦ λογοθέτου*), чието име и титла се срещат и в други документи от времето на Мирчо Стари.³⁹ В акта фигурират имената на калиакренските жители Костадин и протопоп Харитон (*ὁ κοσταντίνος καὶ ὁ πρωτοπαπᾶς χαρίτου*), на кир Теодор Граматик, Костадин Калиакренски и поп Радомир (*κυροῦ θεωδόρου τοῦ γραμματικῆς καὶ ... κοσταντίνου τοῦ καλλιᾶκρένου καὶ πᾶπα ραδομέρου*) и на кръчмаря Драгота и жена му (*ὁ δραγοτᾶς καὶ οἱ γυναῖκα τοῦ*). Този спогодбен акт е твърде интересен и важен за историята на средновековна Калиакра през разглеждания период, тъй като разкрива, макар и частично, редица важни явления от живота на града: 1) от личните имена на контрагентите е ясно, че населението на Калиакра се е състояло главно от българи и малко гърци; 2) влашкият елемент е бил представен предимно от управленческия апарат; 3) в града е живеело значително на брой духовенство, което свидетелствува косвено, че църквите са били запазени и черкуването в тях на населението е продължавало; 4) Калиакра както в предшествуващия, така и през разглеждания период е била не само важен военно-административен и църковен, но и стопански център; 5) стоково-паричните отношения между населението са се уреждали със спогодбени актове в някои по-важни случаи, като византийската перпера (*ὁπέρπυρα*) е запазила значението си на най-важна монетна единица; 6) официалният език, на който са били съставени търговските актове, е бил гръцкият (с гръцки език си е служела при своите контакти с граф Амедей VI Савойски в края на 1366 г. и канцеларията на деспот Добротица, както това личи от сведенията от сметководната книга на Антоний Барбериус, цитирани по-горе).

През 1417—1420 г. турският султан Мехмед I (1402—1421) организира решителна офанзива срещу владенията на влашкия войвода Мирчо Стари, по време на която установил трайното и продължително турско господство над Добруджа, превземайки между другите градове и цветущата Калиакра.⁴⁰ Независимо от това градът запазил значението си на важен стратегически център и на основна крепост в Причерноморската област между дунавските устия и Балкана.

Името на средновековната крепост Калиакра е вплетено и в събитията по време на похода на полско-унгарския крал Владислав III Ягело Варненски (1440—1444) в българските земи през 1444 г.⁴¹ След пристига-

³⁷ П. Петров, Въстанието на Константин и Фружин, ИИИ, IX, 1960, стр. 201—203; Д. Ангелов, цит. съч., стр. 17—18; Șt. Ștefănescu și I. Vagnea, *op. cit.*, p. 368—370.

³⁸ Σπ. Λάμπρος, Νέος Ἑλληνομύημον, IV, 3, 1907, σελ. 380—381.

³⁹ P. P. Papaitescu, Mircea cel Bătrân, București, 1944, p. 214.

⁴⁰ Șt. Ștefănescu și I. Vagnea, *op. cit.*, p. 374—376.

⁴¹ От многобройните изследвания, посветени на този поход, вж. излезналите в последно време: Б. Цветкова, Паметна битка на народите, Варна, 1969, стр. 239 и сл.; статиите в сб. Варна 1444, С., 1969; Хр. Коларов, Антитурските походи

нето си в Никопол на 16 октомври 1444 г. кралят изпратил писма до турските гарнизони в градовете на Северна България, като ги приканил доброволно да напуснат и освободят крепостите: «... ние се обръщаме към вас, които в презрението си към християнската вяра сте завладели крепостите Шумен, Мадара, Петрич, Варна, Каварна, Галата и други крепости в Тракия... и държите под своята власт и иго християнско население от гърци и българи.»⁴²

Византийският историк Лаоник Халкокандилас (XV в.) разказва, че войските на крал Владислав III, след като преминали Дунава, се насочили към черноморското крайбрежие, към «областта на мизиеца (българина) Добротица, срещу Калиакра и срещу Варна» (*Δοβροτίκειν τοῦ Μυσοῦ χώραν, ἐπὶ Καλλιᾶκρην τε καὶ ἐπὶ Βάρνην*). Като дошли тук, те обсадили посочените крепости. Варна се предала доброволно, «а пък Калиакра пеонците (унгарците) щурмували и разрушили стената» (*ἥ δὲ Καλλιᾶκρη ἐάλω τε προσβαλόντων τῶν Παιόνων καὶ ἀναβάντων ἐπὶ τὸ τεῖχος*).⁴³

Малко по-иначе е предал развоя на събитията хронистът на похода Филип Калимах (XV в.). Според него войските на Владислав III след превземането на Провадия се насочили към Каварна. Турците, които били в крепостта, уплашени, доброволно я напуснали. Същото сторили и турските крепостни гарнизони на Макрополис, Калиакра, Галата, Варна и много други крепости по крайбрежието, в които се настанили християнските войски. (*Eodemque modo Macropolis, Callacrium, Galata, Var-na et pleraque alia circum litus oppida deserta ab hostibus recepta sunt et Christianorum firmata praesidiis.*)⁴⁴ Дословно или пък с незначителни изменения повтарят това сведение и други хронисти — полски и унгарски, — от което личи, че са ползвали един и същ източник на информация.⁴⁵

Войските на Владислав III са влезли в крепостите Галата, Макрополис и Варна на 9 ноември 1444 г.⁴⁶ По всичко изглежда, че на 8 или 9 ноември те са се настанили и в крепостите Каварна и Калиакра. Но едва ли са имали време за укрепването на заетите крепости, както пише Филип Калимах, защото на 9 ноември вечерта край Варна вече се разположили и първите отреди на армията на турския султан Мурад II (1421—1451).⁴⁷

от 1443—1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Ягело (Варненчик) — преглед на изворите, Трудове на ВПИ «Братя Кирил и Методий» — Велико Търново, Факултет за история, VI, 3, 1970, стр. 45—102.

⁴² Андреев де Палацио, Писмо за поражението при Варна, изпратено до кардинал Лудовик, превел М. Мирчев, ИВАД, XV, 1964, стр. 89; А. Л. Кузев, Мадарската крепост през XV в., Археология, VI, 1, 1964, стр. 19.

⁴³ Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes, ed. E. Darco, II, 1, Budapestini, 1923, p. 98.

⁴⁴ Philippi Callimachi Historia de rege Vladislao, ed. I. Luchónska, Varsoviae, 1961, p. 194. В други преписи името на Калиакра има по-различна транскрипция — Callatium, Galacrium.

⁴⁵ Ioannis Dlugossi sive Longini Historia polonica, XII, Francoforti, 1711, p. 811; Martini Cromeri De origine et rebus gestis Polonorum, Francoforti, 1568, p. 326; Antonii Bonfinii Rerum hungaricarum decades quator cum dimidia, Francoforti, 1581, p. 461. Вж. характеристика на техните съчинения у Хр. Коларов, цит. съч., стр. 52—56, 62—63; M. I. Thwogosz, Chronica rerum hungaricarum (I. G. Schwandtner, Scriptores rerum hungaricarum, I, Vindobonae, 1746, p. 255).

⁴⁶ Ст. Недев, Пътищата на Владислав III и Мурад II към Варна през 1444 година, сб. Варна 1444, стр. 224.

⁴⁷ Пак там, стр. 226, 229.

Очевидно е, че между сведенията на византийския историк Лаоник Халкокандилас и на полските и унгарските хронисти има противоречие относно начина, по който Калиакра е преминала в ръцете на християнските войски. По-голямата част от съвременните изследвачи отдават по-голяма вяра на полските и унгарските хронисти. Б. Цветкова смята, че «местното население, най-вече българи, във Варна, Макрополис (около Евксиноград), Калиакра, Галата, Каварна и др. отваря крепостните стени пред своите освободители».⁴⁸ Струва ми се, че в дадения случай Лаоник Халкокандилас е проявил по-добра осведоменост, тъй като от 1444 г. насетне Калиакра преставя да играе роля в историята на черноморското крайбрежие. Това може да бъде обяснено с обстоятелството, че нейните крепостни стени са били разрушени от унгарската армия и самият град при превземането му е доста пострадал. Името на Калиакра продължавало и по-късно да фигурира в морските карти и атласи, както това бе отбелязано вече, ала като градско средище Калиакра загубила значението си и, изглежда, е била напусната от обитавашото я дотогава население. Смятам, че резултатите от системно провежданите археологически разкопки по най-добър начин могат да разрешат повдигнатия тук спор, който се поражда от противоречивостта на писмените данни. . .

След разгрома на християнските войски в битката край Варна (10 ноември 1444 г.) турците отново си възвърнали временно загубената си власт над Добруджа и градовете от Причерноморската област чак до дунавските устия.⁴⁹

Фактът, че Калиакра до 1444 г. е била един от най-важните градове-крепости в Причерноморската област и Добруджа, се подкрепя и от откъслечните данни на един венециански портулан от първата половина на XV в., преведен на гръцки език и въведен неотдавна в научно обръщение. Интересуващите ни негови сведения гласят следното: «Варна е област и до Калиакра има 50 мили (τὸ Βάρνα ἔχει χώρα καὶ ἔχει ὡ τὰ Καριακάρα μίλλια γ'). . . Калиакра е област» (. . . τὰ Καριακάρα ἔχει χώρα). За отбелязване е, че от изброените в портулана причерноморски градове на север от Балкана само четири (Варна, Калиакра, Ликостомо и Монокастро) са обозначени като центрове на области (хори).⁵⁰ Този факт сам по себе си е указващ и разкрива мястото на Калиакра през първата половина на XV в., по-точно до есента на 1444 г., когато тя преживява своя залез.

В публикуваната преди повече от 100 години сбирка от документи на Цариградската патриаршия от Ф. Миклошич и Й. Мюлер се срещат няколко документа, които спомагат за разкриване на църковната и политическата история на средновековна Калиакра. Макар да са използвани в редица от досегашните изследвания, посветени както на историята на

⁴⁸ Б. Цветкова, цит. съч., стр. 246.

⁴⁹ С. Brătescu, Dobrogea la 1444 (Lupta della Varna), Arhiva Dobrogei, II, 2, 1920, p. 102.

⁵⁰ A. Delatte, Les portulans grecs, Liège — Paris, 1947, p. 232. Вж. за този портулан хубавото изследване на P. S. Năsturel, Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec, SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 296—297.

Добруджанското деспотство, така и на Калиакра, тези документи в много отношения не са задоволително интерпретирани или датирани.

В един документ, който неправилно се датира от почти всички изследвачи от 1325 г. (в сбирката той е поставен между документи от 1318 до 1323 г.), се изброяват патриаршеските крепости, които влизали в диоцеза на Варненската митрополия, и между тях на последно място е упомената Калиакра: Π. + Τὰ περὶ τὴν Βάρναν πατριαρχικὰ καστέλλια + · + Ἡ Κάρναβα. ἡ Κρ νέα. τὰ Κελλία ἦτοι Λυκοστόμιον. τὰ Γεράνια. ἡ Δρύστρα. ἡ Γαλιάγγρα +.⁵¹

Макар Варна още на 24 март 1201 г. да е била завладяна и трайно присъединена в пределите на българската държава,⁵² Варненската митрополия не била включена в диоцеза на Търновската патриаршия, а всякога е била подчинена на Цариградската патриаршия. Кои са били причините и дали това не е резултат на някакво българо-византийско споразумение, въз основа на наличните сведения не може да се каже определено. Без съмнение това е един въпрос от българската църковна история през средновековието, който заслужава специално проучване.

През царуването на Иван-Александър също е очевидно, че Варненската митрополия и влизащите в църковния ѝ диоцез градове и области не са били подчинени на търновския патриарх. С други думи, на последния не са били подчинени Причерноморската област и част от Добруджа чак до дунавските устия. Това ясно се вижда от списъка на българските митрополити и епископи, присъствували на събора в Търново през 1360 г.: 1) Доротей, митрополит на Велики Преслав и прототрон; 2) Захарий, митрополит на Дръстър; 3) Лазар, митрополит на Овеч (Провадия); 4) Партений, митрополит на Ловеч; 5) Мануил, митрополит на Филипопол; 6) Леонтий, митрополит на Средец; 7) Яков, вдовствуващ митрополит на Мадитос; 8) Доротей, епископ; 9) Йоаникий, архимандрит на Великата лавра «Свети 40 мъченици».⁵³ При това положение твърдението, което се изразява от почти всички историци, че деспот Добротица самоволно се откъснал в църковно отношение от Търновската патриаршия и доброволно подчинил владенията от него територии на Цариградската патриаршия, не може да бъде смятано за правдоподобно. Земите на Добруджанското деспотство по традиция са били подчинени на Варненската митрополия, следователно на Цариградската патриаршия. Със създаването на самостоятелното Добруджанско деспотство в църковно отношение тук не настъпила никаква промяна.

До присъединяването на град Варна в пределите на Добруджанското деспотство митрополитският му център териториално се е намирал в пределите на Търновското царство, а църковно е бил подчинен на Цариград. Това е едно твърде интересно явление, което сочи, че при създаването на самостоятелни феодално-политически владения не е била търсена на всяка цена и църковна самостоятелност, а се е приемало съществуващото в църковните дела положение. Същото е сторил и деспот Добротица.

Някои изменения, които са настъпили в обхвата на Варненската ми-

⁵¹ F. Miklosich et J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, I, Vindobonae, 1860, Nr LII (II), p. 95.

⁵² В. Н. Златарски, История на българската държава през средните векове, III, 1940, стр. 136 сл.

⁵³ В. Н. Златарски, Житието на св. Теодосия, СбНУ, XX, 1904, стр. 25—26.

трополия, са фиксирани в грамотата на цариградския патриарх Филотей (1354—1355; 1364—1376) от 24 юли 1370 г.⁵⁴ По силата на нейните постановления патриархът отстъпвал на варненския митрополит патриаршеска ставропигия за патриаршеските крепости, а именно Калиакра, Тристрея, Карнава, Кранея и Геранион (*πατριαρχικῶν καστελλίων, ἡτοι τῆς Γαλιάκρας, τῆς Τρίστρεας, τῆς Κάριανας, τῆς Κρανέας καὶ τῶν Γερανίων*). Не може да не направи впечатление, че в сравнение с документа, издаден между 1318 и 1323 г., от състава на диоцеза на варненския митрополит е отпаднала крепостта Ликостомо или Килия, която от 1360 г. минала в ръцете на генуезците, както това личи от нотариалния регистър на Антонио де Поденцоло от 27 ноември 1360 до 12 май 1364 г.⁵⁵ Поставянето на Калиакра на първо място в разглежданата грамота не е случайно и е тясно свързано с териториалното интегриране на Варна към столнината на Добруджанското деспотство.

В своята грамота патриархът давал право на варненския митрополит да надзирава и управлява намиращите се в упоменатите крепости свещеници и монаси, и останалия християнски народ и да им раздава душеспасение и правосъдие, така че монасите да бъдат пример за възпитанието на народа в добрина. Нареждало се народът да се повинува на свещенослужителите и никой да не им се противопоставя или да злослови срещу тях. Освен правата на патриаршеската църковна ставропигия варненският митрополит придобивал имунитет и по отношение на църковните имоти и на събираните от църквата данъци и такси, по отношение на които се запазвали някои неуказани патриаршески правини.

Издаването на тази специална патриаршеска грамота в полза на варненския митрополит непосредствено след включването на Варна в пределите на Добруджанското деспотство не е случайно явление. Тя е целяла да укрепи още повече църковната интегрираност на земите на Добротица към Цариградската патриаршия и да повдигне авторитета на варненския митрополит чрез разширяването на неговите права и поставянето му на специален статут. Обстоятелството, че някои от постановленията на грамотата са адресирани към християнското население на деспотството, не е за отминаване.

Известно е от едно синодално решение на Цариградската патриаршия от юни 1372 г.,⁵⁶ че митрополитът на Месемврия (Несебър) Антоний се обърнал с молба за разрешаването на един важен спор, който той имал с митрополита на Варна. Месемврийският митрополит известявал, «че в неговата енория между другите като подчинени на нея са от старо време намиращите се в близост до Месемврия крепости, които се наричат — едната Козяк, а другата Емона; понеже те се намират в деспот-

⁵⁴ F. Miklosich et J. Müller, op. cit., Nr CCLXXII, p. 528.

⁵⁵ O. Iliescu, Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle, Nouvelles études d'histoire, Bucarest, 1965, p. 105—106.

⁵⁶ F. Miklosich et J. Müller, op. cit., Nr CLXVI, p. 367—368. Издателите датират неправилно този документ от юни 1357 г. Историческата несъобразност на тази датировка бе посочена още от П. Мутафчиев, Към историята на месемврийските манастири, Сборник в чест на В. Н. Златарски, С., 1925, стр. 178—179; вж. допълнителни аргументи и у В. Гюзелев, Очерк върху историята на град Несебър. . . , стр. 64, 89, бел. 49. Тяхното схващане, че документът е всъщност от юни 1372 г. (това вече съществено изменя редица от представите за ранната история на Добруджанското деспотство!) бе доказано и по кодикологически път от известния френски византист J. Dagobert, Revue des études byzantines, XXVIII, 1969, p. 56 (§ 43), 321.

ството на най-щастливия деспот Добротица, попадат и под църковното наместничество на [митрополита на] Варна, който сега ги владее». Като се основавал на предишните си стари права, митрополитът на Месемврия искал двете споменати крепости отново да бъдат върнати в пределите на неговата енория. Синодът на Цариградската патриаршия (на него присъствували патриархът, двете спорещи страни и митрополитите на Ефес, Хераклея, Вризис, Кизик, Сид, Адрианопол, Созопол и Родос) проучил внимателно повдигнатия въпрос и установил, че твърдението на митрополита на Месемврия е напълно основателно. Пък и самият варненски митрополит също признал правотата му. Взето било решение да бъде възстановено съществуващото преди положение. На митрополита на Месемврия се давало правото да извършва в двете крепости Емона и Козяк всички архиерейски служби, като «никой за тях да не му пречи и противодействува и в тях безпрепятствено да събира всички нему [дължими] данъци».

По всичко изглежда, че присъединяването на Емона и Козяк в диоцеза на варненския митрополит е станало в периода 24 юли 1370 — юни 1372 г., и то не без активната намеса и благословията на деспот Добротица. До такъв извод е достигнал и П. Мутафчиев: «Преди Емонската област да бъде отстъпена на Добротица, тя се е намирала в месемврийската епархия. Добротич, придържайки се о господстващия възглед в православния Изток — *cuius regio eius ecclesia*, — я поставил под управлението на своя, варненски митрополит. Приведеното по-горе синодално постановление я повръщало отново на митрополита на Месемврия.»⁵⁷ Опитът на варненския митрополит да разшири своя църковен диоцез на юг се оказал неуспешен. По този начин, въпреки че по-голямата част от владенията на Добротица се намирали под ведомството на варненския митрополит, Емона и Козяк били подчинени на митрополита на Месемврия.

Независимо от обстоятелството, че столицата на Добруджанското деспотство е била подчинена на варненския митрополит, тя е била също важен църковен център, в който е пребивавало многобройно духовенство, както това личи от приведените по-горе сведения. Подчинението на деспотството в църковно отношение на Цариградската патриаршия е имало като следствие налагането на гръцкия език като официален в богослужението; той е бил възприет и като официален в канцеларията на деспот Добротица и неговия син Иванко, за което свидетелствуват надписите на сечените от тях монети,⁵⁸ дипломатическите им контакти и др. Намереният среднобългарски надпис-графит върху каменен кръст, който гласи: ПОМАНН РАБА...⁵⁹ от друга страна, е свидетелство за това, че в книжовния и в повседневния живот е продължавал да се употребява българският език, говорен от по-голямата част на населението на деспотството и на столицата му Калиакра. При създалите се исторически условия този билингвизъм е бил напълно естествен и в него няма

⁵⁷ П. Мутафчиев, цит. съч., стр. 180.

⁵⁸ За монетите на Добротица вж. цитираното тук в бел. 2 и 24 изследване на Т. Герасимов; за монетите на неговия син деспот Иванко вж. същия, Монети на деспот Иванко, ИБАИ, XIII, 1939, стр. 288—296; В. Куликъ и П. Дяконову, Болгарские монеты из Пэкуйул луй Соаре (Румыния), ИАИ, XXVI, 1963, стр. 253—256.

⁵⁹ Г. Джингов, Калиакра, стр. 30, обр. 28. Неговото четене на графитния надпис «ПОМЕНИ СВЯТИ РАБА...» е неточно.

нищо за учудване. Спогодбеният акт от 28 март 1412 г., написан на развален гръцки език и граматически неправилен, пък е свидетелство, че духовенството на Калиакра и на деспотството, макар и да е извършвало богослужението на гръцки език, не го е владеело добре.

Разгледаните и интерпретирани писмени сведения за историята на средновековната крепост Калиакра в периода втората половина на XIII в. — средата на XV в. са откъслечни и непълни. Те ще бъдат допълнени и детайлирани от паметниците на материалната култура, извадени на бял свят в резултат на системните археологически разкопки. Все пак тези сведения позволяват да се направят някои обобщаващи наблюдения относно ролята на Калиакра в живота на Причерноморието и Добруджа.

Началото на възхода на средновековна Калиакра като градски център трябва да бъде отнесено към втората половина на XIII в. и началото на XIV в. Свидетелство за това е не само упоменаването ѝ в италианските морски карти, но и колективната находка от петнадесет окислени и слепени сребърни монети от българския цар Теодор Светослав Тертер (1300—1322), многобройните керамични фрагменти от този период и останките от средновековни жилища.⁶⁰ Именно тогава, изглежда, е била възобновена и крепостта, която започнала да играе важна стратегическа роля в живота на Причерноморието.

Калиакра достигнала пищен разцвет в своето развитие в периода на 60-те години на XIV в. — 1385 г., —когато станала столица на самостоятелното Добруджанско деспотство. Тогава тя се превърнала в един от големите политически, стопански и културни центрове на българските земи. През този период (отчасти, изглежда, и в предшествувания) в града се е разгърнало църковно и гражданско строителство, протектирано и импулсирано от деспот Добротица. Тогава Калиакра е станала и място на важни дипломатически контакти и е била посещавана от редица пратеници на чужди владетели. Нараснала е и тежестта ѝ като стопански и търговски център, посещаван предимно от венецианските търговци и техните кораби.⁶¹ Ведно с това Калиакра се превърнала и във важно църковно-религиозно средище, подчинено на Варненската митрополия. Включването на Варна в пределите на деспотството през 1369 г. е довело до известно намаляване на значението на Калиакра като търговско и културно средище. Новият крупен градски център, по всичко изглежда, е привлякъл към себе си известна част от грижите и вниманието на добруджанския деспот.

Началото на постепенния упадък на Калиакра се поставя с преместването на столицата на деспотството във Варна (между 1385 и 1388 г.). Съдбата на Калиакра в периода 1393—1444 г. е била доста променлива, както тази на цялото Добруджанско деспотство. Ала независимо от това, дали се намирала в турски или влашки ръце, тя запазила значението

⁶⁰ Г. Джингов, цит. съч., стр. 28—29.

⁶¹ За връзките на Добруджанското деспотство с Венеция вж. изследванията на румънския историк N. J o r g a, *Veneția în Marea Neagră* (I. Dobrotici), *Analele Academiei Române — Memoriile secțiunii istorice*, XXXVI, 1914, p. 1043—1070; *idem*, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire* (I. Dobrotisch), *Bulletin de la Section historique*, II, 2—4, p. 289—307.

си на важна крепост, която успоредно с това била и център на област със сравнително широк, но труден за уточняване обхват. Годината 1444 бележи заника на средновековна Калиакра, преживяла редица превратности в своето историческо развитие. Споменът за нея е съхранен не само в руините ѝ, но и в многобройните свидетелства на писмените исторически извори и на данните на средновековната картография. Може с основание да се твърди, че Калиакра е един от малкото български средновековни градове, за които са запазени относително доста свидетелства. Това е и атестат за нейната значимост.

Разнообразието на формите, в които се среща името на крепостта в писмените сведения (като се изключат наименованията, с които е обозначена в морските карти и атласи, посочени по-горе), е твърде голямо: Γαλιάγρα, Γαλιάκρα — в документите на Цариградската патриаршия от XIV в.; КАДК=Καλιάκρα — в надпис от монети на деспот Добротица; Calliatra, Caliatra, Cailliaberia — в сметководната книга на Антоний Барбериус от 1366—1367 г.; Аколякра (Аколятря) — в списък на руските, българските и влашките градове от края на XIV в.; Chaliachera — във венециански документ от 1397 г.; τοῦ καλιᾶκρήνου — в спогодбен акт от 1412 г.; kallacerca — в пътеписа на Йохан Шилтбергер от 1427 г.; Καγιακάρα — във венециански портулан, преведен на гръцки, от първата половина на XV в.; Callacrium (Callatium, Galacrium) — в сведения на полските и унгарските хронисти Филип Калимах, Йоан Длугош, Бонфиниус, Мартин Кромер от XV в.; Καλλιάκρη — у византийския историк от XV в. Лаоник Халкокандилас. Това разнообразие на форми в повечето случаи е обусловено от обстоятелството, че отделните автори са записвали името на крепостта така, както са го чували. Най-правилната форма на името на града е била Καλλιάκρα или Καλλιάκρη, която е най-рядко засвидетелствувана в използваните писмени сведения.

Настоящата работа е част от поредицата изследвания на автора върху историята на българските градове в Тракия и Причерноморската област през средновековието. Тя няма претенциите за разрешаване на всички въпроси от историята на средновековната крепост Калиакра, тъй като не е изградена на комплексно проучване на писмените сведения и данните от археологическите разкопки (те са само частично използвани). Целта на статията е да подпомогне в известна степен археологическото изследване на средновековната Калиакра и да покаже голямата необходимост от сътрудничество на историци и археолози в изследването на средновековния български град и редица други проблеми. Ако тази цел е постигната, то това ще бъде най-голямата награда за усилията на автора.

LA FORTERESSE MEDIEVALE KALIAKRA DU XIIIe JUSQU'AU MILIEU DU XVe SIECLE

Vasil Gjuzelev

Résumé

La forteresse Kaliakra est située dans la partie sud du cap le plus avancé de la côte occidentale de la mer Noire, portant le même nom. A partir de 1965 elle a été objet à des études archéologiques systématiques. Les informations préliminaires sur les fouilles archéologiques y effectuées ainsi que la publication de quelques-uns des monuments y trouvés rendent évident le fait que la forteresse Kaliakra a été un centre important pendant l'Antiquité aussi bien que pendant le Moyen Age.

Le but du présent article est de suivre l'histoire politique et religieuse de Kaliakra et de sa région pour la période de la seconde moitié du XIIIe jusqu'au milieu du XVe siècle, s'appuyant avant sur des témoignages écrits dont une grande partie ont été négligés par les chercheurs précédents.

Le début de l'ascension de la Kaliakra médiévale en tant que centre urbain et religieux doit être rapporté vers la seconde moitié du XIIIe — le début du XIVe siècle. Son développement atteint une prospérité éclatante au cours de la seconde moitié du XIVe siècle, lorsqu'elle devient la capitale du Despotat indépendant de Dobrudža. A cette époque elle, tout comme Tărnovgrad (Tărnovo), Vidin, Sofia, Velbăžd (Kjustendil) et Mesemvria devient un des plus grands centres politiques, économiques et culturels sur les terres bulgares.

Le début de la décadence progressive de Kaliakra est marqué par le déplacement de la capitale du Despotat de Dobrudža à Varna (entre 1385—1387). Le sort de Kaliakra pour la période de 1393 à 1444 est assez variable de même que le sort du Despotat de Dobrudža. Au cours de la campagne du roi de Pologne et de Hongrie Wladislaw III Jagello, contre les turcs en 1444, la forteresse a été détruite et la plus grande partie de la population a été obligée de la quitter.

Tout en étudiant l'histoire de la forteresse pendant la période désignée, l'auteur a arrêté son attention sur plusieurs problèmes de l'histoire du Royaume de Tărnovo et du Despotat de Dobrudža, lesquels ont eu une interprétation insuffisante dans les études précédentes. On a essayé de suivre en partie l'histoire de la métropole de Varna en tant que centre ecclésiastique du Despotat de Dobrudža pendant la seconde moitié du XIVe siècle.